

Wat te doen in geval van een inval?

Praktische tips voor “compliant” gedrag tijdens bedrijfsbezoeken door toezichthouders

Bb 2017/99

In deze bijdrage gaat de auteur in op “compliant” gedrag tijdens bedrijfsbezoeken door toezichthouders

1. Inleiding

Ondernemingen in Nederland hebben zich aan een breed scala aan wet- en regelgeving te houden. De wet- en regelgeving waaraan Nederlandse ondernemingen onderworpen zijn is voortdurend aan wijzigingen onderhevig: te denken valt aan de Wet huis voor de Klokkenluiders, die per 1 juli 2016 in werking is getreden en de nieuwe Europese privacywetgeving die van kracht wordt vanaf 25 mei 2018. De gevolgen bij niet-naleving van de regels zijn groot, zowel in juridische als in praktische zin. Veel voorkomende sancties zijn bestuurlijke boetes, bindende aanwijzingen tot naleving en/of een last onder dwangsom. Mogelijke gevolgen zijn de nietigheid van overeenkomsten, reputatieschade en – in het geval van (bepaalde) overtredingen van het mededingingsrechtelijke kartelverbod – uitsluiting van aanbestedingstrajecten en civiele schadeclaims.

Door middel van *compliance* programma's maken veel ondernemingen hun medewerkers bewust van de toepasselijke wet- en regelgeving om de hiervoor genoemde gevolgen te voorkomen. Desondanks kan het voorkomen dat de desbetreffende ondernemingen onderwerp worden van een onderzoek door een van de verscheidene toezichthouders.² In een zodanig geval kunnen toezichthouders (al dan niet onverwacht) op de stoep staan om de bedrijfsgebouwen of zelfs privé woningen van medewerkers te inspecteren. Een dergelijke inval wordt ook wel een “dawn raid” genoemd, refererend aan het vroege tijdstip waarop toezichthouders zich doorgaans melden.

Een belangrijk onderdeel van *compliance* programma's is (ook) het naleven van de geldende regels tijdens een inval door een toezichthouder. De onderneming die onderwerp wordt van een onderzoek dient zich bijvoorbeeld te houden aan de op haar rustende medewerkingsplicht, waarover verderop in dit artikel meer. In de praktijk bestaan er dan ook diverse tools aan de hand waarvan ondernemingen zich kunnen voorbereiden op een bedrijfsbezoek. Zo heeft mijn eigen kantoor een interactieve Dawn Raid Manual ontwikkeld die ondernemingen in staat stelt om adequaat te reageren in geval van een bedrijfsbezoek door de Autoriteit

Consument en Markt, de Europese Commissie, de Autoriteit Financiële Markten, De Nederlandsche Bank, de Autoriteit Persoonsgegevens, de Nederlandse Zorgautoriteit of de Inspectie voor de Gezondheidszorg.³

Ook in dit artikel wordt ingegaan op de vraag hoe ondernemingen hun belangen het best kunnen beschermen in geval van een inval. De bovengenoemde Dawn Raid Manual onderscheidt drie fasen van het bedrijfsbezoek, te weten de fasen (i) bij aanvang van het bedrijfsbezoek; (ii) tijdens het bedrijfsbezoek; en (iii) aan het einde van het bedrijfsbezoek. Aan de hand van praktische instructies per functietype in de organisatie wordt aangegeven hoe de verschillende typen medewerkers van de onderneming per fase van het bedrijfsbezoek dienen te handelen. In deze bijdrage beperk ik me tot een bespreking van een algemene gedragslijn en enkele praktische tips tijdens de drie genoemde fasen van het bedrijfsbezoek. Voordat ik aan een bespreking van deze gedragslijn en tips toekom, zal ik ingaan op de achtergrond van bedrijfsbezoeken door toezichthouders, de onderzoeksbevoegdheden van toezichthouders en de rechten en plichten van de onderneming tijdens een inval.

2. Achtergrond van het bedrijfsbezoek

Een van de bevoegdheden die de verscheidene toezichthouders hebben bij het bewaken van de naleving van wet- en regelgeving, is het verrichten van onderzoek naar ondernemingen. Toezichthouders kunnen ambtshalve onderzoek doen of naar aanleiding van een klacht. Een ambtshalve onderzoek kan bijvoorbeeld worden gestart op basis van informatie die de toezichthouder zelf heeft verzameld of heeft ontvangen van het Openbaar Ministerie. De ACM en de Europese Commissie kunnen een ambtshalve onderzoek starten naar aanleiding van een clementieverzoek door een karteldeelner. Het onderzoek kan worden gedaan in het kader van algemeen toezicht, maar kan zich ook richten op het vermoeden van een specifieke inbreuk door een of meerdere ondernemingen. Een onderzoek in het kader van algemeen toezicht kan de toezichthouder echter ook aanleiding geven om een onderzoek naar specifieke overtreding te starten.

In geval van een specifiek onderzoek dient er in verband met het evenredigheidsbeginsel ex art. 5:13 Awb sprake te zijn van een vermoeden van een overtreding van de betreffende wetgeving alvorens de toezichthouder haar onderzoeksbevoegdheden kan inzetten. Om informatie te vergaren (lees: bewijsmateriaal te verzamelen) over deze vermeende inbreuk maken toezichthouders gebruik van

1 Birgit Besseler is advocaat bij Van Benthem & Keulen N.V. te Utrecht.
2 Waar ik in dit artikel de begrippen “toezichthouder” of “autoriteiten” gebruik bedoel ik toezichthouders die bestuursrechtelijk toezicht houden en niet strafrechtelijke opsporing door opsporingsambtenaren (zoals bijvoorbeeld de fiscale opsporingsambtenaren van de FIOD).

3 Meer informatie over de Dawn Raid Manual ontwikkeld door Van Benthem & Keulen is te vinden via www.vbk.nl/kantoor/tools/dawn-raid-manual/.

het bedrijfsbezoek. Dit is ook de reden waarom dawn raids vaak onaangekondigd plaatsvinden: de toezichthouder wil zekerstellen dat de onderneming geen relevante informatie “kwijtraakt” of vernietigt.

De toezichthouder is verplicht om de onderneming bij aanvang van het bedrijfsbezoek te informeren wat het doel en de reikwijdte van het onderzoek zijn. Doorgaans wordt aan de onderneming een schriftelijke doelomschrijving verstrekt. *Fishing expeditions*, waarbij de autoriteiten buitensporig zoeken naar bewijs zonder dat het doel en de reikwijdte van het onderzoek nauwkeurig zijn omschreven, zijn niet toegestaan. Een tamelijk vage doelomschrijving is daarentegen in beginsel acceptabel.

Aan het einde van het onderzoek, dat behoorlijk lang kan duren omdat toezichthouders doorgaans de tijd nemen om het door hen verzamelde onderzoeksmateriaal zorgvuldig te onderzoeken, stelt de toezichthouder vast of er sprake is van een inbreuk. De voorlopige bevindingen van het onderzoek worden door de toezichthouder vastgelegd in een rapport. Tegen deze bevindingen kan de onderneming verweer voeren. Een door de autoriteit vastgestelde inbreuk kan leiden tot een handhavingsbesluit waarbij sancties kunnen worden opgelegd, maar ook tot informele afdoening van de zaak. Voorbeelden daarvan zijn toezeggingsbesluiten waarbij de onderneming verder onderzoek voorkomt door middel van een aantal toezeggingen aan de autoriteiten en bindende aanwijzingen tot naleving.

De Awb voorziet in procedures die de onderneming in staat stellen zich te verdedigen tegen de bevindingen in het rapport en tegen eventuele opgelegde sancties. Juist om in een later stadium van het onderzoek verweer te voeren tegen het sanctiebesluit en de daaraan ten grondslag liggende gegevens, is het van belang dat ondernemingen goed voorbereid zijn op een inval van een toezichthouder. Als de medewerkers van de onderneming op de hoogte zijn van de rechten en verplichtingen van de onderneming en de bevoegdheden van de toezichthouder tijdens een bedrijfsbezoek, kunnen de belangen van de onderneming tijdens de inval gewaarborgd worden. Door bijvoorbeeld tijdens het bedrijfsbezoek nauwkeurig bij te houden welke gegevens worden ingezien door de ambtenaren en hier een eigen dossier van samen te stellen, kunnen bewijsproblemen in een later stadium van het onderzoek worden voorkomen.

3. Bevoegdheden van toezichthouders tijdens een bedrijfsbezoek

Aan de verscheidene toezichthouders komen specifieke onderzoeksbevoegdheden toe, die hen in staat stellen een vermoeden van een inbreuk al dan niet te bevestigen. De belangrijkste bevoegdheden in het kader van een bedrijfsbezoek zijn het betreden van elke plaats ex art. 5:15 Awb (waaronder bedrijfspanden, bedrijfsterreinen en uit hoofde van art. 5:19 Awb ook vervoersmiddelen) en het vorderen van inzage in en het maken van kopieën van zakelijke gegevens en bescheiden (ex art. 5:17 Awb).

De bevoegdheid tot het betreden van elke plaats is beperkt tot “zoekend rondkijken”, en mag niet overgaan in “door-

zoeken”. Het doorzoeken kenmerkt zich door een zekere mate van willekeurigheid of alomvattendheid. Zo nodig kan de toezichthouder de politie inschakelen om toegang tot bepaalde plaatsen te verkrijgen. De toezichthouder mag de benodigde apparatuur meenemen bij het betreden van plaatsen. Dit is vooral relevant voor toezichthouders die objecten willen onderzoeken of monsters willen nemen, zoals de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (zie art. 5:18 Awb). De toezichthouder mag zich ook laten vergezellen door personen die hij daartoe heeft aangewezen, zoals technisch deskundigen en/of EU-ambtenaren.

De bevoegdheid om inzage te vorderen van gegevens en bescheiden omvat ook digitale gegevens. De toezichthouder onderzoekt niet alleen kasten en ordners, maar ook servers, laptops, tablets, mobiele telefoons en USB-sticks. De bevoegdheid omvat ook het maken van kopieën van de gegevens en bescheiden en hiervan maken de toezichthouders gretig gebruik. Indien het maken van kopieën ter plaatse niet mogelijk is, is het de toezichthouder toegestaan de bescheiden voor korte tijd mee te nemen om te kopiëren.

Toezichthouders zijn uit hoofde van art. 5:16 Awb ook bevoegd om (feitelijke) inlichtingen van personen, bijvoorbeeld werknemers van de onderneming, te vorderen en om personen te horen (waarover meer bij de bespreking van de rechten en plichten van de onderneming). Daarbij mogen de autoriteiten op grond van art. 5:16a Awb inzage vorderen van identiteitsbewijzen van deze personen. Indien een bedrijfsbezoek langer dan een dag duurt, verzegelen sommige toezichthouders ook bedrijfsruimten en/of voorwerpen. Het verbreken van een zegel wordt gezien als een schending van de medewerkingsplicht van de onderneming (zie hierna) en kan de onderneming duur komen te staan. De autoriteiten kunnen daar namelijk een boete voor opleggen aan de onderneming, ook wanneer een derde waarvoor de onderneming verantwoordelijkheid draagt (bijvoorbeeld een schoonmaker) het zegel verbreekt.⁴

De toezichthouders mogen hun bevoegdheden niet zomaar en in iedere situatie inzetten. Een voorbeeld is de bevoegdheid om woningen te betreden. De bevoegdheid om elke plaats te betreden geldt uitdrukkelijk niet voor het binnentreden van woningen zonder toestemming van de bewoner. Het uitgangspunt is namelijk dat deze bevoegdheid slechts in uitzonderingsgevallen dient te bestaan. Uit hoofde van de grondwet moet hiervoor een grondslag bestaan in een bijzondere wet in formele zin. Voor de ACM bijvoorbeeld voorziet de Instellingswet ACM erin dat de ACM slechts een woning zonder toestemming van de bewoner mag betreden na machtiging van de rechter-commissaris van de Rechtbank Rotterdam (art. 12c Instellingswet ACM). Meer in het algemeen geldt op grond van art. 5:13 Awb dat toezichthouders hun bevoegdheden alleen mogen uitoefenen voor zover de uitoefening daarvan in relatie tot het doel en de reikwijdte van het onderzoek staat.

⁴ Zie echter een uitspraak van het Cbb van 3 juni 2014 (ECLI:NL:CBB:2014:200) waarin het Cbb een boete opgelegd aan de Landelijke Huisartsen Vereniging (hierna: LHV) wegens een zegel dat is verbroken door een medewerker van een extern ingehuurd beveiligingsbureau vernietigt omdat LHV ter zake van het verbreken van de zegel niet als functioneel dader kan worden aangemerkt.

4. Rechten en plichten van de onderneming

De onderneming en de daar werkzame personen hebben gedurende het gehele onderzoek door de autoriteiten een medewerkingsplicht (art. 5:20 Awb). Dit houdt in dat een ieder verplicht is aan een toezichthouder alle medewerking te verlenen die deze redelijkerwijs kan vorderen bij de uitoefening van zijn bevoegdheden. Het niet meewerken met de autoriteiten kan leiden tot de oplegging van een sanctie, waaronder een bestuurlijke boete. Het opzettelijk niet voldoen aan een vordering door een toezichthouder (krachtens wettelijk voorschrift gedaan) levert ingevolge art. 184 Sr bovendien een misdrijf op. De medewerkingsplicht houdt onder meer in dat de ambtenaren geen toegang tot het bedrijfspand en de bedrijfsruimten geweigerd mag worden, dat op verzoek van de ambtenaren medegedeeld dient te worden waar bepaalde bescheiden zich bevinden en dat de ambtenaren op verzoek toegang verschaft moet worden tot digitale gegevens, bijvoorbeeld door het intoetsen van een wachtwoord.

De medewerkingsplicht wordt echter begrensd door het het *nemo tenetur* beginsel. Hieruit volgt dat niemand verplicht is om aan zijn eigen veroordeling mee te werken. Als gevolg van dit beginsel dienen toezichthouders voorafgaande aan een verhoor de cautie te geven aan degene die verdacht wordt van een overtreding van de wet- en regelgeving in kwestie. Dit wil zeggen dat de betrokkene wordt gewezen op zijn zwijgrecht. Het zwijgrecht komt overeen met dat voor verdachten in strafrechtelijke zin (zoals vastgelegd in art. 29 lid 1 Sv): de betrokkene is niet tot antwoorden verplicht in situaties waarin hij door het geven van informatie zichzelf kan belasten. Het zwijgrecht is beperkt tot het afleggen van verklaringen over de overtreding waarvan de betrokkene wordt beschuldigd. Het *nemo tenetur* beginsel is daarnaast in het algemeen niet van toepassing op bescheiden die in fysieke zin onafhankelijk van de wil van de verdachte bestaan. Met andere woorden: de betrokkene mag weigeren te antwoorden op een vraag gericht op het verkrijgen van een belastende verklaring over de vermeende overtreding (wilsafhankelijk) maar mag in beginsel niet weigeren reeds bestaande documenten te verstrekken, ook niet wanneer deze informatie bevatten die belastend voor hem kunnen zijn (wilsonafhankelijk). Het zwijgrecht geldt in beginsel voor werknemers, waaronder ook ZZP-ers en interim managers begrepen worden.⁵ Het zwijgrecht geldt echter niet (langer) voor ex-werknemers van de onderneming die onderwerp van onderzoek door de ACM is.⁶ De cautieplicht, en daarmee dus ook het zwijgrecht, geldt vanaf het moment dat sprake is van een onderzoek dat gericht is op een sanctiebesluit.

5 Zie de toelichting op de Stroomlijningswet, *Kamerstukken II 2012/13*, 33622, 3, par. 2.2.3.3.

6 Dit is het gevolg van de inwerkingtreding van de Stroomlijningswet op 1 augustus 2014. In de toelichting op de Stroomlijningswet schreef de Minister van Economische Zaken dat ex-werknemers niet als werknemers van de onderneming kwalificeren. Hen komt derhalve geen zwijgrecht toe. Dit terwijl het CbB op 21 december 2012 oordeelde dat de NMa (thans ACM) een ex-werknemer die een beroep deed op zijn zwijgrecht, niet mocht beboeten voor een schending van de medewerkingsplicht, zie CbB 21 december 2012, ECLI:NL:CBB:2012:BY7031.

Toezichthouders dienen voorts het zogeheten *legal privilege* te respecteren. Dit betekent dat de autoriteiten zich geen toegang mogen verschaffen tot geprivilegieerde informatie. Geprivilegieerde informatie omvat alle bescheiden die betrekking hebben op het subject van het onderzoek die afkomstig zijn van een advocaat, waaronder correspondentie tussen advocaat en cliënt. Ook interne notities ter instructie van de advocaat en interne documenten waarin adviezen van de advocaat zijn uitgewerkt vallen hieronder. Informatie die zich al bij de (interne) advocaat bevindt, mag niet door de autoriteiten worden ingezien op basis van het verschoningsrecht van de advocaat. De Nederlandse rechter springt echter niet altijd even flexibel om met de reikwijdte van het verschoningsrecht: in een tussenuitspraak van 14 januari 2014 oordeelde de Rechtbank Den Haag dat een *governance* rapport opgesteld door advocaten over de feitelijke gang van zaken rond de totstandkoming van de derivatenpositie van Vestia niet onder het *legal privilege* viel. Naar oordeel van de rechtbank bevatte het rapport geen juridische bevindingen, kwalificaties of conclusies. De uitspraak is in de rechtsliteratuur sterk bekritiseerd vanwege de vaste jurisprudentie van de Hoge Raad dat het verschoningsrecht zich uitstrekt tot al hetgeen de advocaat in zijn hoedanigheid van advocaat is toevertrouwd, waaronder ook informatie uit eigen onderzoek met het oog op bijstand of advisering.

Nederlandse toezichthouders zoals de ACM dienen eveneens interne correspondentie met de bedrijfsjurist die staat ingeschreven als advocaat (ook wel: *inhouse lawyer* of "Cohen-advocaat") te respecteren. Dit lijkt in strijd met het *Akzo*-arrest uit 2010 waarin het Hof van Justitie voor wat betreft het Europees mededingingsrecht oordeelde dat een advocaat in dienstbetrekking geen verschoningsrecht toekomt vanwege zijn gebrek aan onafhankelijkheid.⁷ Echter de Hoge Raad is van oordeel dat het *Akzo*-arrest niet buiten het Europees mededingingsrecht geldt. In een arrest van 15 maart 2013 bevestigde de Hoge Raad het *legal privilege* voor Cohen-advocaten die bepaalde waarborgen van de Nederlandse Orde van Advocaten met betrekking tot hun onafhankelijkheid in acht nemen.⁸ Naar Nederlands recht kan de Cohen-advocaat zich dus, evenals de externe advocaat, beroepen op zijn verschoningsrecht ex art. 5:20 lid 2 Awb. Dit geldt bij bedrijfsbezoeken door alle toezichthouders in Nederland, maar (ingevolge het *Akzo*-arrest) dus niet bij onderzoeken door de Europese Commissie op grond van het Europees mededingingsrecht. Voor de ACM is deze rechtspraak gecodificeerd in de Stroomlijningswet.

5. Gedraglijn tijdens de drie fasen van het bedrijfsbezoek

5.1 Algemeen

Tijdens het onderzoek dienen de onderneming en de daar werkzame personen zich te houden aan de hierboven omschreven medewerkingsplicht. De medewerkingsplicht betreft echter geen resultaatsverplichting, maar een inspan-

7 HvJ EU 14 september 2010, ECLI:EU:C:2010:512.

8 HR 15 maart 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY6101.

ningsverplichting. Als ondanks de medewerking van de onderneming bepaalde informatie niet boven water komt, zal er geen sanctie worden opgelegd wegens schending van de medewerkingsplicht, tenzij het achterblijven van de informatie aan de betrokkene is te wijten. Een algemene gedragslijn gedurende het onderzoek is dus dat de onderneming en haar medewerkers desgevraagd zullen moeten meewerken, echter de onderneming hoeft niet vrijwillig (ongevraagd) informatie aan te bieden aan de toezichthouder.

5.2 *Bij aanvang van het bedrijfsbezoek*

Bij aanvang van een bedrijfsbezoek door een toezichthouder is het voor de onderneming van belang om ervoor te zorgen dat de ambtenaren pas beginnen met het inzien van bescheiden zodra de medewerker die intern verantwoordelijk is voor het goede verloop van dawn raids of de externe advocaat aanwezig is. Voorts is het zaak om het doel en de reikwijdte van het onderzoek te achterhalen en om te vragen op welke wettelijke grondslag het onderzoek is gebaseerd. Het kan zijn dat de ambtenaren zich alvast naar bepaalde plaatsen willen begeven om te voorkomen dat informatie wordt verwijderd. Het advies luidt om de ambtenaren niet de toegang tot de (bedrijfs)panden te weigeren maar ervoor te zorgen dat zij nog niet met onderzoek kunnen beginnen door bijvoorbeeld iemand bij hen in de kamer te plaatsen die hierop toeziet.

De ambtenaren zijn op grond van art. 5:12 Awb verplicht een legitimatiebewijs bij zich te dragen. Gezien de aard van de toezichthoudende werkzaamheden is geen strikte legitimatieplicht voorgeschreven, maar hoeven de ambtenaren zich slechts te legitimeren indien de onderneming daarom verzoekt. In dat geval moeten de ambtenaren aanstonds gehoor geven aan dit verzoek. Het is in de praktijk aanbevelenswaardig om de ambtenaren in elk geval om legitimatie te verzoeken om achteraf te kunnen achterhalen welke ambtenaren aanwezig waren bij het bedrijfsbezoek. Dit is onder meer in de eindfase van het onderzoek door de toezichthouder relevant. Op grond van het vereiste van functiescheiding geldt namelijk dat de ambtenaren die van een eventuele overtreding het rapport hebben opgemaakt (vaak ook degenen die aanwezig waren bij het bedrijfsbezoek) niet het mandaat hebben tot het opleggen van een bestuurlijke boete. Het loont zich om te verifiëren of dit vereiste door de toezichthouder in acht is genomen. Meer in het algemeen is het goed om te inventariseren met welke toezichthouder en meer specifiek met welke ambtenaren de onderneming gedurende het onderzoek te maken heeft en welke ambtenaar als aanspreekpunt voor de onderneming fungeert.

5.3 *Tijdens het bedrijfsbezoek*

Tijdens het bedrijfsbezoek door een toezichthouder is het zaak om te zorgen dat iedere ambtenaar wordt begeleid door een *shadow*, een medewerker van de onderneming of een van de aanwezige advocaten, die minutieus wordt bijhoudt welke bescheiden door de toezichthouder worden ingezien en gekopieerd. Gelet op de medewerkingsplicht is het van belang dat de ambtenaren desgevraagd toegang

worden verschaft tot digitale en hardcopy bescheiden (ook door bijvoorbeeld het openen van kasten of het verstrekken van wachtwoorden). Zorg dat alle medewerkers hiervan op de hoogte zijn zodat de medewerkingsplicht niet wordt geschonden, met mogelijke bestuurlijke boetes tot gevolg.

In het geval dat de ambtenaren bescheiden proberen in te zien die persoonlijke informatie bevatten of onder het *legal privilege* vallen, dan dient er door de onderneming geen toegang te worden verschaft tot deze bescheiden en/of dient er bezwaar te worden gemaakt. Ook is het van belang om te zorgen dat er een of meerdere schaduwdoossiers worden gecreëerd. Zonder een schaduwdoossier kan het voor de onderneming problematisch zijn om in een later stadium van het onderzoek gebruik te maken van haar rechten van verdediging (zie hiervoor onder "*achtergrond van het bedrijfsbezoek*").

Tot slot is het verstandig om te zorgen dat de medewerkers van de onderneming die mogelijk worden verdacht van een overtreding voorbereid zijn op eventuele verhoren. Zij dienen kort, zakelijk en naar waarheid antwoord geven op vragen van de autoriteiten. In dat kader is van belang dat zij worden geïnformeerd over de cautie en erop worden gewezen om tijdens de verhoren bij iedere vraag te beoordelen of zij een beroep kunnen doen op het zwijgrecht (en in welke gevallen dit raadzaam is).

5.4 *Het einde van het bedrijfsbezoek*

Aan het einde van het onderzoek is een slotbijeenkomst met de ambtenaren nuttig, opdat een inventarisatie kan worden gemaakt van de informatie die de toezichthouder wil meenemen voor nader onderzoek. Dit is ook het moment waarop eventuele discussies met de toezichthouder over de mee te nemen bescheiden (mogelijk) opgelost kunnen worden. Ook heeft de onderneming tijdens de slotbijeenkomst de mogelijkheid om bij de toezichthouder te informeren naar het verdere verloop van het onderzoek. Indien het bedrijfsbezoek meerdere dagen duurt en er verzegelingen worden aangebracht, dienen alle aanwezigen in het bedrijfspand geïnstrueerd te worden dat ze onder geen beding het zegel mogen verbreken.

6. **Tot slot**

Een dawn raid door een toezichthouder is een ingrijpende gebeurtenis, waaraan niet veel kan worden gedaan als het eenmaal zo ver is. Wel kunnen ondernemingen ervoor zorgen dat hun medewerkers voldoende voorbereid zijn om het bedrijfsbezoek zo goed mogelijk te laten verlopen en in een later stadium van het onderzoek hun rechten van verdediging adequaat te kunnen uitoefenen.